
КЪМ ТИПОЛОГИЯТА НА ОБРЕДИТЕ С АНТРОПОМОРФНИ ФИГУРИ В БЪЛГАРСКАТА ТРАДИЦИОННА ОБИЧАЙНА СИСТЕМА

ТАНЯ БОНЕВА

Таня Бонева. К ТИПОЛОГИИ ОБРЯДОВ С АНТРОПОМОРФНЫМИ ФИГУРАМИ В БОЛГАРСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ ОБЫЧАЙНОЙ СИСТЕМЕ

Данное исследование посвящено изучению обрядов с антропоморфными фигурами, исполняемых девочками и девушками, в целях их социализации или магического воздействия на природу – вызывания дождя или засухи. По своему типу они определяются как обряды перехода, объединенные в двух группах: обряды возрастного и социального перехода и обряды, связанные с переходом в природе. В работе выдвигается идея, что обряд вызывания дождя, называемую „пеперуда“, генетически связан с обрядом „лазаруване“. В более ранний период обряд „пеперуда“, исполнялся девушками во время их инициации. Участие антропоморфной фигуры в обрядах (чаще всего это фигура „невесты“), являющийся формальным признаком объединения обрядов, в обрядах вызывания дождя связана с их сущностью: жертвоприношение невесты в целях плодородия. Первообразом этих обрядов автор считает обряды архаического типа, во время которых, чтобы добиться плодородия, богам или водяным демонам приносили жертву – девушки, или антропоморфные фигуры „невест“.

Tanya Boneva. ABOUT TYPOLOGY OF THE RITES WITH ANTHROPOMORPHIC FIGURES IN THE BULGARIAN TRADITIONAL RITUAL SYSTEM

This study is dedicated to a research of the rites with anthropomorphic figures, performed by young and grown up girls. Their sence is to stimulate the passage of the girls into a new social position, to influence nature, evoking rain or drought. The author definities them as rites of passage and she devides the rites into two groups: rites of initiation and socialisation and rites, connected with a natural passage. Analysis shows that the rite „peperuda“ is geneticaly connected with the rite „lazarki“. In an earlier period the rite „peperuda“ was performed by the girls during their initiation. The formal characteristic of that unites the

rites – the participation of an anthropomorphic figure (most often a „bride“), in the rites, connected with a natural passage is strictly connected with their sense: a sacrifice of a „bride“. Their origin can be traced in the sacrifices of girls (or anthropomorphic figures – „brides“) to water demons or gods with the purpose to influence the fertility of nature.

Антропоморфните фигури са включени сравнително рядко в българските традиционни празници и обреди. Обредни кукли и фигури: пластични изображения от глина, схематични форми, сглобени от дървени части или различни предмети и др. имат важна обредна функция най-често в обредите, целящи пряко въздействие върху природата, в някои календарни празници и само в отделни случаи в сватбата.

Измежду човешките фигури, които изпълняват определена роля в обредите, вниманието на учените е привлечено най-вече от скулптурната фигура на мъж, наречен „Герман“, с чието име се свързва и обредът¹. Описани са и други обреди, в които основна роля имат антропоморфни фигури: Лазар, Еньова буля, Мара-Лишанка, Светото, Пеперуда и др.² Повечето от тях се изследват самостоятелно, без да се търси общото в символиката и функцията на куклите, а когато това се прави, описанието и анализът се съсредоточава преди всичко върху самите фигури-материал, изображения, символика като семантичното им значение се търси в най-общи традиционни мирогледни представи за света³.

Представената работа има за цел да се потърсят общите черти на обредите с антропоморфни фигури, като се изследва същността на тези обреди и празници и ролята на антропоморфните фигури в тях. Тъй като този подход е нов, това е един опит да се навлезе по-цялостно в същността на проблема. В центъра на вниманието ще бъдат календарните празници и обредите за предизвикване на дъжд или предпазване от продължителни дъждове⁴.

Ако се обърнем към народния календар, важен празник, в който понякога участва антропоморфна фигура, е лазаруването (с други названия „Лазар“, Лазарова събота и др.)⁵. Това е най-големият празник на момите през годината, част от пролетните обичаи. Изпълнява се от девойките, достигнали полова зрялост на Лазаровата събота, деня преди Цветница, но подготовката за него започва още от средата на Великденския пост. През това време бъдещите лазарки научават лазарските песни и танци от моми, които са лазарували или от млади булки. В някои райони на страната в обичая участват и момичета от 6- до 12-годишна възраст, но те образуват отделни групи на т.нар. „малки лазарки“ и тяхното участие в празника може да се разглежда като подготовка за участието им в групата на големите лазарки. Традицията задължава всяка девойка „да ходи лазарка“, т.е. да участва в обичая, за да може да бъде считана за мома, да има право да люби ергени и по-късно да се ожени. Това е и единственият обреден път момата

да се предпази от любовта на змей. Практически това е обредът, чрез който момичетата преминават в групата на момите и по своята същност представлява посвещение (инициация)⁶.

Лазарките образуват групи от 8-14 и повече девойки, облечени в дрехи на булки (до една година след сватбата), понякога дори прекрити с невестински превеси или със специална лазарска украса на главите. В Западна България две от тях играят, а останалите изпълняват лазарските песни. Предимно в източната част на страната в групата има „лазарова булка“⁷. През деня на св. Лазар лазарките обикалят цялото селище от къща на къща, като влизат във всеки двор и там пред стопаните булката и друга лазарка или две от тях играят специфичен обреден танц „на лазар“, „буенец“, „данец“, а останалите играят отворено хоро и пеят лазарски песни, посветени на всеки член от семейството. Тяхното съдържание се мени в зависимост от възрастта, пола и професията на този, за когото се пее, а основна тема е пожелаване на здраве, благополучие, женитба, раждане на дете и др. В много случаи те обикалят нивите и ливадите, като изпълняват песни с тема плодородие. Не е без значение, че са известни и песни-молба за дъжд. В някои регионални варианти групата на лазарките има две „булки“ – момичета по-малки от лазарките, които изпълняват лазарските танци.

В Източна България лазарската дружина се води от мома – „войвода“ или „буенец“, в чието облекло има мъжки атрибути: шапка, колан, и др., а заедно с нея винаги има и „булка“ – малко момиче, облечено и забулено като булка⁸. Според народната вяра къща, в която са играли и пели лазарки, е честита – в нея има богатство и благополучие. След обиколката на домовете лазарките правят обредна трапеза с „лазарски кравай“, който понякога се раздава в цялото село. С лазаруването тясно е свързано кумиченето, продължение на обряда и типологично свързано с него⁹. Според народната представа лазаруването и кумиченето се изпълняват за плодородие и здраве.

Лазарките са обредните лица, чрез които се постига плодородие и здраве. В обичая те са посредници между обикновените хора и свръхестествените сили, между този и другия свят за постигане на тези основни блага. Тяхната роля е възможна поради състоянието на преход, което представляват лазарките. То дава възможност да се излезе извън обикновената жизнена обстановка, да се преминат символично границите на обикновения свят и да се въздейства върху света на свръхестественото и силите на природата. Преходът е и временна или символична смърт на лицата, след което те преминават в ново състояние¹⁰. Лазаруването е обичай, който изисква специално изследване по отношение на обредните лица – участнички в тяхната функция. В облеклото на някои основни обредни лица се включват мъжки елементи и самата им роля се осмисля като мъжка. Включването на лазарова булка с мъжки атрибути, присъствието на буенец и булка (момиче, по-малко от лазарките) в обряда на девойките има типологично съответствие на невестата и младоженеца (баба и дядо и др.) при мъжките игри с маски и някои форми на коледуване („Коледжани“ в Софийско). Обредното

преобличане на лазарките като булки и изпълнението от моми на мъжка роля в обредите е възможно поради същността на обредите – възрастов преход. То отразява специфичната характеристика на съществата в състояние на преход: откъснатост от предишното състояние, загуба на характеристиките за тях черти, двуполовост и други. Това е част от символиката на преходното състояние, чрез което се постига промяна в статуса¹¹. В този момент девойките лазарки се представят в ново състояние (булки). Това е и новото състояние, в което те имат право да преминат след обредите на прехода.

В лазарските обреди в югоизточната част на страната (Ивайловградско) се включва един обреден момент, наречен „Лазар“, „правене Лазар“¹², по името на куклата, която се приготвя. През седмицата след 9 март (Св. 40 мъченици) една от бъдещите лазарки приготвя кукла, която представлява „булка“. Това е фигура, сглобена от кръстовиден скелет с части кросно и точилка, или (по-рядко) – кукла от парцали. Облича се в дрехи на булка, а главата ѝ се оформя като невестинското забраждане, типично за района. След приготвянето на „Лазар“ едно момиче-сираче я носи и обикаля с нея селото, придружено от четири лазарки. Групата обикаля селото, като спира на всеки кладенец или чешма, където лазарките пръскат куклата с вода. По пътя те пеят лазарски песни. В последния от водоизточниците лазарките потапят куклата или я пускат в него. Предварително, или по време на обиколката на селото момичетата събират от всички къщи брашно, от което правят „лазарски хляб“.

Този обред, извършван в началото на пролетния цикъл празници (9 март) от бъдещите лазарки показва, че групата им има обредна функция през продължителен период от време. В обряда се включва кукла-булка, назована с мъжко име („Лазар“). Схемата на обряда съответства на част от обряда пеперуда (обиколка на селото, спиране на всички кладенци, пръскане куклата с вода, потапянето ѝ във вода в края на обряда). По форма това е магическа практика за предизвикване на дъжд и плодородие. Съставните части, от които се приготвя „булката“ – кросно и точилка, са преди всичко женски оръдия на труда (или части от тях), които се използват в магическите практики, свързани с плодородието¹³. Това е обред, чрез който бъдещите лазарки въздействат върху състоянието на природата.

Интересно е, че на самия празник св. 40 мъченици (Младенци) антропоморфната фигура се явява и в един обичай, в който основно обредно лице са годениците. В село Малко Градище, Хасковско на „Св. Четиресе“ през 30-те години на нашия век е изпълняван обичаят „Светото“¹⁴. Поради практиката годежът да продължава няколко години, годениците в селището образуват отделна стабилна група. Тъй като този обичай е особено богат на обреди, тук ще се спрем на най-главните. В деня или в навечерието на празника няколко годеници изработват кукла-булка, облечена като булка по време на сватба, със сватбени накити, пребулена и пр., почти в естествен ръст. Прави се от слама или парцали, главата ѝ е от слама или друг материал,

а в основата ѝ се поставят дрехите, събрани от годениците. Поставянето им там носи здраве и по-здрав и щастлив брак на притежателите им. Цялата кукла се прикрепва права на шейна, неподвижна. Самият обичай включва няколко обредни момента: сбор на годениците при изгрев слънце на определено място на изток и югоизток от селото при голям дъб. Там те играят несклучено хоро на песен, основна тема в песните е пролетта. Оттам групата слиза и тръгва към определено място, където на камък в реката годениците се хлъзгат за здраве. Преминават през определена местност св. Никола, спускат се отново и преминават през друга река, за да се изкачат на хълма Светото, където започва централната част от обредите: годениците играят затворено хоро, след което всички годеници се припиват за щастлив брак, а накрая всички годеници моми запалват хвойна и прескачат огъня за здраве. На обредите годениците-момци гледат отдалеч и отстрана, не бива да присъстват, прогонени са от момите. Оттук годениците се отправят по определен път, като отново спират на черковището св. Георги – поляна, граничеща със селото с кладенец. Тук годениците лазаруват – пеят лазарски песни и играят лазарски танци („лазарска посенница“). Четири моми (две по две една срещу друга) изпълняват танците. Тук в обряда се включват младите булки (до една година от сватбата), които донасят и раздават за здраве обредни хлябове, приготвени за случая.

След лазаруването в обичая се включва антропоморфната фигура – булка. Годениците изваждат куклата и потеглена от две по-възрастни от тях, тя обикаля селото, като пътят ѝ минава по същия кръгов път като на истинските булки. По пътя годениците пеят сватбени песни, играят лазарски танци, а ергените от селото замерят куклата с яйца. Всички присъстващи се стараят да пипнат куклата-булка, защото това носи здраве и щастие. Обичаят приключва на кладенеца на селото, където годениците развалят куклата.

Този твърде сложен обичай, в който от моминските отворени хора се преминава към затворени (кръгови), има брачно припиване, с изразена цел брачни контакти между годениците, елементи от обредите на заговезни, с прескачане на огньове „за здраве“. Лазаруването, представено в обичая, е единствената форма на този обред, запазена в селото през 30-те години на XX в. Куклата-булка се включва в обредите, които имат съответствия в сватбения обред: шествие, по което минават истинските булки, сватбени песни, завършване обряда на кладенеца, където приключват и същинските сватбени обичаи и пр.

Свързването на обряда с началото на пролетта и обредните моменти, показващи връзка с този природен преход от един сезон в друг не променя същността на обредите на прехода, изпълнявани от моми. Светото по своята същност е обред, в който се съчетава възрастовия и социалния преход на момите, а се извършва в началото на пролетта, време, когато обредите на посвещение (разновидност на обредите на преход, преминаване) се извършват по принцип.

Следващият по време празник, който се изпълнява от моми, а основното обредно лице е кукла-булка, е Мара-Лишанка. В селата на юг от Бургас до 50-те години на нашия век е изпълняван момински обичай, наречен „Мара-Лишанка“ по името на обредната кукла. През седмицата след Великден, на т.нар. „светла“ или „празна“ сряда момите приготвят кукла от три чехъла на млади булки, единият от които е червен и служи за глава. Върху нея се оформя типичното за селата невестинско забраждане с накити, така че куклата представлява „булка“. В някои села обличат риза на булката, но това е мъжка риза. Най-голямата от момите, която трябва да е лазарувала, взема куклата и тръгва начело на групата от моми към селското хорище или на специално хорище, наречено „Мара-Лишанка“. Там се нареждат в две вериги, хванати за ръце. Започва диалог-песен. Момата, която държи куклата, се обръща към нея: „Маро-и-Лишанко, скоро ли ще дойдеш?“ Други две моми отговарят: „Скоро, догодина, в празната сряда“. Понататък диалогът продължава така: „Кого ще намериш?“ – „Иванка главеница“ (името на момата, която държи куклата) и Стоян главеник (нейният любовник)“. След това куклата преминава в ръцете на следващата мома и диалогът се повтаря, докато се извърши с всички моми. След това те излизат извън селото, развалят куклата, окъпват я в извор или река и си измиват лицата. С това обредът приключва¹⁵. Съществува и малко по-различен вариант на обряда, при който куклата-булка представлява гърбаво същество – жена, което ергените крадат от момите и извършват същите финални обреди с него¹⁶.

Наред с явната цел – брачно прогнозиране, извършването му предпазва според народната вяра от град, болести и се прави за дъжд и плодородие.

Мара-Лишанка е обред, чрез който самите моми стимулират социалния си преход в позиция годеници. Извършва се със средствата на моминските обредни гадателни практики за узнаване на бъдещето, тук своеобразно осмислени. Основното обредно лице – куклата-булка е митично същество, което пристига всяка година в деня на празника сред момите. По своята природа „булката“ в обряда е не само проектирано бъдещо състояние, но и медиаторът, чрез който се осъществява стимулирането на прехода. Като медиатор булката има и най-голяма възпроизводствена сила, а и сама отразява състояние на преход. Съставните части на куклата – принадлежности от облеклото на булките имат магически смисъл. Включването на мъжки атрибути в облеклото ѝ е характеристика и на обредните лица в лазарските обичаи – лазарска булка, буенец и други обредни персонажи, в които се обединява мъжкото и женското начало и които участват в обредите на възрастов преход при девойките. Както беше посочено по-горе тази черта на обредните лица от обредите на прехода отразява тяхното състояние.

Обредните действия с вода имат за цел да засилят продуциращата сила на обряда, а самото разваляне на куклата (тълкувано и като смърт)¹⁷ стимулира този преход и може да се разглежда като средство за осъществяването му (преминаване в ново състояние).

В обредите около Еньовден¹⁸ (24 юни), свързани с лятното слънцестоене и в част от летните обреди, също има обредни практики, свързани с момите. Това са гадателни обреди с брачна насоченост (от типа на ладуването). В тях основен обреден персонаж е също булка. Сутринта на Еньовден (Днювден, Иванден и др.) момите правят така наречената „Еньова буля“ (булка). Петшестгодишно момиченце се облича в булчинско облекло, на главата му се оформя невестинско забраждане и се покрива с червено було. То цялото е скрито от дрехите и булото. Една от момите вдига върху рамената си „булката“ и групата моми тръгва да обикаля нивите, градините и кошарите около селото, като през цялото време се пеят еньовденски обредни песни, в които основната тема е плодородието и любовта. Понякога към булката се отправят въпроси с гадателски характер и по нейните отговори се съди за бъдещето плодородие. При завръщането на „Еньовата буля“ в селото започва втората част на обряда, която се нарича „напяване на пръстените“. От вечерта преди празника момите са набрали китки „еньовче“ и други цветя и всяка е поставила белег на своята китка. След това са донесли от кладенеца „мълчана вода“ в бял котел и там са натопили китките си, за да пренощуват под звездите, под трендафил. Те се събират около съда с китките и „Еньовата буля“ ги вади една по една, а момите пеят определени двустийшия, в които иносказателно се описва професията, материалното състояние и други качества на бъдещия мъж на момата.

За разработваната тема е важно, че тук обредният персонаж е булка, а нейната роля се изпълнява от малко момиче. Именно чрез нея се продуцира плодородие и се извършват гадателните практики с цел брачно прогнозиране.

В няколко селища на Македония, вероятно като специфично развитие на обичая през първата половина на нашия век съществува особен вариант на „Еньова буля“, наречен „Иванка“¹⁹. В навечерието на Иванден (Еньовден) момите от всяка махала на Прилеп и Ресен се събират на седянка и всяка група приготвя кукла, наречена „Иванка“. През същия ден те събират от всички къщи хранителни продукти за кравая (обредния хляб), който ще бъде приготвен от тях на празника. В това време се изработва и самата кукла. Това е „невеста“, направена от голям меден гюм, в който е налята вода и са пуснати цветя, а всяка от момите пуска свой пръстен или украшение. За глава на куклата служи стомна, увита в бяла невестинска махрама (кърпа), а на предната част се рисува женско лице. Гърлото на стомната се вмъква в гърлото на гюма и двете части се свързват. „Иванка“ се облича в дрехите на 5-6-годишно момиче, главата ѝ се украсява с цветя и накити, които са на момите, правили кукла. Поставянето на накит върху куклата е знак, че момата ще се ожени скоро. На мръкнало момите от всички махали със своите „Иванки“ тръгват към центъра на селищата. Куклата се носи върху главата на една от тях. Всяка група занася своята кукла на чешмата, пръскат я с вода, както се прави с невестата в понеделник на сватбата, а една от момите напълва стомните, които носи. Тези действия

са аналогични на извършвания в българската сватба обред, „отиване на невестата на вода“. На следващия ден момите разглобяват куклата, всяка взема украшението си и по един-два стръка от „енъовчето“, с което са пълни дрехите на куклата. Тогава се разсича (разчупва) кравая, приготвен от момите за цялото село. Те раздават от него на всяка къща, която има мома за женене, защото се вярва, че мома, която хапне от този кравай, скоро ще се ожени.

Обредите, свързани с куклата „Иванка“, могат да се смятат за опростен вариант на „Енъовата буля“ от източната част на страната, като вместо в гадателните практики куклата тук се използва като магическо средство за по-бърза реализация на брачните планове. Самото докосване до нея на предмети, които принадлежат на момите, има смисъл на брачна магия. Обредът е изключително обвързан със сватбата и чрез основното си обредно действие – обредите с вода на чешмата. Обредният хляб има съответствие в обредната трапеза на лазарките.

Друг обред, в който участва обредната кукла, наречена „Енъова буля“ е едноименният обред с цел предизвикване на дъжд, изпълняван в Ямболско²⁰. Времето му е строго определено в календара: прави се на третия четвъртък след Великден и на първата и следващата след нея неделя. Рано сутринта на първия ден преди изгрев слънце няколко моми правят куклата. Тя се приготвя от кросно и точилка, като в горната част на кръстовидната форма се поставя булчинско забраждане с всички части и украшения.

Надолу булката се облича в булчински дрехи. Така приготвена „Енъова буля“ се взема и носи от малко (6 – 8-годишно) момиче-сираче. Групата от моми, сред които има една, която изпълнява ролята на „поп“, заедно с тази, която носи булката, излиза извън селото и спира на три места: на „сляп“ (пресъхнал) кладенец, на т.нар. „Енъова могила“ и на източния край на селото. Куклата през цялото време не докосва земята, подобно на „Енъовата буля“ от обряда на Енъовден. През времето на посочената обиколка момите пеят песни с основна тема плодородие и любов. Като спират на посочените места „попът“ ръси момите и куклата с вода, като използва здравец или чемшир. По-късно шествието отива в центъра на селото при чешмата, където се прави „напяване на пръстените“, както на Енъовден. Разликата е в това, че куклата не участва, а обредните действия се изпълняват от „попа“ (той вади пръстените) и момите, които ги напяват. На втория ден от изпълнението на обряда се повтарят същите обредни действия. През третия ден (втората неделя след първоначалното приготвяне на куклата) е заключителната част, когато момите развалят край чешмата куклата, потапят кросното във водата, след което го изваждат. Момата-„поп“ произнася благословия за плодородие, като подава кросното на собственицата му. То се използва за същата цел и други години. Тук обредната функция на антропоморфната фигура-булка е по-ограничена. Тя се включва само в обредите за плодородие (конкретно за дъжд), но присъства и на гадателните практики за брак, с което според мен се цели засилва-

нето на продуциращата им сила. И тук, както при правенето на „Лазар“, това се постига чрез използването на същите предмети за направата на куклата-„булка“ – кросно и точилка, които, както беше посочено имат магическа сила, свързана с плодородието.

Като момински може да бъде разглеждан и един друг обред: „пеперуда“ („пеперуга“, „перперуда“, „додола“, „ой люле“ и др.), който се извършва за предизвикване на дъжд и има общобалканско разпространение²¹. В най-ранното писмено известие (от края на XVIII в.) той се свързва с почит към славянския бог на гръмотевицата Перун и се изпълнява от „юноши и девизи“²².

Самото название пеперуда, перперуда и додола, се свързва с имената на някои богове-гръموвержци: Перун, Перкунас и др.²³ През 60-те – 90-те години на миналия век обредът се изпълнява от девойки или моми²⁴, като понякога в него участват и момци²⁵. Около края на века известията го представят и като изпълняван от момичета, като тази практика се запазва до средата на века.

Когато датата на обреда е календарно определена, той се извършва най-често на св. Еремия (1 май), св. Вартоломей (11 юни) или през м. май между Гергьовден и Великден. Съществува практиката да се прави пеперуда срещу град и на празници – великите четвъртъци между Великден и Спасовден, Вартоломей, свързват обреда и с предпазване от градушка. Когато не е свързан с дата, той се извършва при продължителна суша през лятото.

Основното обредно лице – „пеперуда“ е мома или момиче (в последния случай „пеперудата“ трябва да е „чисто момиче“, недостигнало полова зрялост). Други изисквания са тя да бъде първо или последно дете или сираче. По-рядко се обличат две „пеперуди“. Освен това в обреда участват моми (момичета). В дома на „пеперудата“ се приготвя момичето-„пеперуда“ от останалите моми. Върху бяла риза или на голо те окичват със зеленина и цветя „пеперудата“, като на главата ѝ също се слага венец от зеленина. Участничките моми са 2-4 на брой и без особени белези в облеклото. В някои части на Източна България пеперударките имат кума по-голямо момиче. В обреда участва и домакиня-наставница, която е и майка на „пеперудата“. Една от пеперударките, наречена „поп“, носи съд с вода. Окичената със зеленина „пеперуда“ и момите (момичетата) излизат извън селото и обикалят оброчните кръстове, нивите и ливадите, а понякога всички кладенци и чешми. През цялото време те пеят специални песни „на пеперуда“, а „пеперудата“ мълчи, пръска с вода посевите и кръстовете и играе, когато се спрат. Съдържанието на песните е молба за дъжд, отправена към бога или св. Илия, в които „пеперудата“ се представя като посредник между хората и бога. Когато групата спре, „пеперудата“ играе обреден танц „на лазар“, „на буенек“, т.е. обредния танц на лазарките. Втората част от обиколката на „пеперудата“ и пеперударките са къщите в селото. Групата се спира в двора на всяка къща, като се изпълняват същите песни, „пеперудата“ играе „на лазар“, пръска с вода, а стопанките я заливат с вода. За обредните песни и танци момичетата получават хранителни продукти –

най-често брашно, месо и др. (които се подават в сито), понякога стопанката ръси със ситото част от брашното върху главата на „пеперудата“. Подаръците се дават в сито „за да е сита годината“. След това момичетата си тръгват, а след тях стопанката търкулва ситото и гадае за плодородието през годината²⁶.

В някои селища „пеперудата“ е момиче, облечено като булка. В Габровско е облечена в дрипи и носи на главата си вместо сокай кош. Тя обикаля селото заедно с друго момиче, което се представя като „мъж на пеперудата“. Придружени са от две или четири моми, с които обикалят къщите. Брачната двойка „говее“, т.е. мълчи, така както булката мълчи първата седмица след сватбата. Момите пеят, а булката целува ръка на стопаните и търкаля ситото, което носи със себе си, за да гадае за плодородие²⁷.

В други случаи начело на обредната дружина стои момиче, наречено „войвода“. В тези варианти на обряда символичните действия и костюмите имат прилика с обредните лица от игрите с маски, изпълнявани от младежите около Нова година, както и с някои от вариантите на лазарските игри („буенец“ и „булка“).

По време на обиколката на селото и в някои райони (Добруджа) има изискване „пеперудата“ да залива с вода всички жени в селото или само тези, които са известни с извънбрачни връзки. Заливането с вода, което в случая има очистителна функция, е свързано с вярата, че сушата става в резултат на морални прегрешения – извънбрачни връзки, раждане на незаконно дете и пр. Интересна е и съществуващата в отделни места забрана да се води полов живот по време на изпълнение на обряда „пеперуда“ и „Герман“. Съществуват и някои практики, свързани с отделни предмети и уреди от домашния бит²⁸.

Обредът приключва с отиване на „пеперудата“ и придружаващите я при реката или при водоизточник, където тя сваля зеленината и цялата група се измива с вода. Понякога в този момент пеперударките хвърлят във водата надгробен паметник от неизвестен гроб. Когато „пеперудата“ не се свързва пряко с изпълнение на обряда „Герман“, след развалянето на „пеперудата“ на реката всички участнички правят обща трапеза на улицата на кръстопът или в дома на „пеперудата“, ястията за която се приготвят от продуктите, събрани по време на обредната обиколка на селището.

Най-общо съдържанието на обряда може да се раздели на следните обредни моменти: приготвяне на „пеперудата“, обиколка на селището къща по къща (обреден кръг), по време на която „пеперудата“ изпълнява обреден танц и други символични действия (пръскане хората с вода) и пеперударките пеят песни с основна тема – молба за дъжд, отправена към бога от името на „пеперудата“, за което групата получава подаръци; разваляне на „пеперудата“ на река и потапянето на момичето във вода или на цялата група; обща трапеза на участничките с ястия, приготвени от подаръците. Основната цел на обряда – предизвикване на дъжд – се постига главно чрез магически действия (имитативна магия) и чрез обредна песен-молба за

дъжд, отправена към Господа. Второ място в обряда заемат и някои очистителни и предпазни действия: поливане вода на лица, смятани за причина за сушата (неморални жени, хора живеещи в извънбрачни отношения и пр.) или на предмети, свързани с такива лица (кръст от незнаен гроб), забрана за полови връзки по време на обряда и др. Всички тези действия са анализирани най-общо в изследванията на обряда. Малко внимание е обръщано на общите черти между лазарките и пеперудата като обреди²⁹. Не е без значение фактът, че в отделни селища обредът пеперуда се нарича „лазарки-додолки“³⁰. Лазарките изпълняват същите песни за дъжд като пеперударките³¹, а на места самата форма на обряда е еднаква с лазарските обреди: „пеперудата“ се изпълнява от девойки, две от които са „бекяр и невеста“, те се придружават от група девойки, които обикалят селото с песни като на лазарките, посветени на къщата, на ергенин, на мома и пр.³². У сърбите лазарките, окичени със зеленина, играят и пеят по къщите като додолките³³.

Съществуват няколко важни общи черти между лазарките и „пеперудата“ като обреди. През XIX в. „пеперудата“ се прави от девойки (в отделни случаи и от юноши), а през XX в. обредът се изпълнява често от групата на „малките лазарки“. Лазаруването и „пеперудата“ (когато е календарно закрепена) се включват в пролетните календарни обреди и празници. Схемата на обредните действия при двата обичая е много близка: групата девойки, ръководени от по-големи моми или възрастни жени (домакиня-наставница и кумичка при пеперудата) научават обряда: началото му е свързано с приготвяне на обредните лица в определена къща (на пеперудата, у буенеца и др.), откъдето участничките тръгват и обикалят в обреден кръг всички къщи в селото (в отделни случаи и селското землище с ливадите и нивите); през време на тази обредна обиколка се извършват и най-важните обредни действия; обредни танци („на Лазар“, „бъенек“ и при лазарки и при пеперударки) и обредни песни, чрез които лазарките и пеперударките осъществяват посредничеството между хората и бога за постигане на желани резултати. Понякога и песните имат еднакво съдържание – и лазарките изпълняват песен-молба за дъжд, или „пеперудите“ пеят лазарски песни. За обредните песни и танци лазарките и пеперударките получават определени подаръци. Обредът завършва на река с обредно измиване на участничките и с обща трапеза за тях (или общоселска), с ястия, приготвени от подаръците получени за изпълнението на обряда. Съвместното участие на моми и момци в обряда, запазено и до края на XIX в. показва, че „пеперудата“ е обред, изпълняван най-вероятно от моми и момци в състояние на възрастов преход.

Общността в съдържанието и формата на обредите трябва да се търси в ролята на обредните лица – лазарки, „пеперуда“ и пеперударки. Те са посредници между хората и бога за постигане на определен резултат: здраве, плодородие или промяна в метеорологичните условия (предизвикване на дъжд). Смятам, че „пеперудата“ е от типа преходни обреди, които за

разлика от лазарките (възрастова инициация) са обреди на природен преход по класификацията на Арнолд Ван Жене³⁴, но представляват тяхна специфична разновидност: обреди за въздействие върху природата за възстановяване на нейното равновесие. Много е вероятно в по-ранен период те да са изпълнявани от лазарките през периода на инициацията им и да са били част от лазарските обичаи. Самото състояние на лазарките като лица в период на преход им позволява да преминават границите на обикновения свят и да установяват контакт със свръхестествения свят и бога. Такъв момент в техните обреди е запазен в Ивайловградско. Бъдещите лазарки извършват обряда „Правене Лазар“, в който обредната кукла е „булка“ и същността на обряда е магическа практика за предизвикване на дъжд.

В отделни селища ролята на самата „пеперуда“ се изпълнява от антропоморфни изображения с части от дърво или парцали. В Силистренско „пеперуда“ се прави най-често с дървения кръг, с който се мята хляба в пещта. Върху него се заковава дърво, което образува ръцете на фигурата. Момичетата „зберачки“ събират цветя от цялото село, накичват с тях кръга, обличат го в мъжка риза (на момче), понякога го забулват с булчинско було. Момичетата, които го приготвят са също на възрастта на пеперударките от другия вариант на „пеперудата“. Условно тази „пеперуда“ се нарича „пеперуда с кръг“. Момичетата носят кръга „пеперуда“ из селото и спират и играят в дворовете на всички къщи. Обредните песни са същите, пеперударките играят „на буенец“. Стопанката полива кръга с вода, а момичетата минават под него. За играта си получават същите подаръци. Този вид „пеперуда“ винаги завършва с разваляне „пеперудата“ на река и с общоселска трапеза на оброчището с храни, получени от пеперударската група за обряда³⁵.

По съдържание обредът „пеперуда“ с кръг е еднакъв с другата форма на „пеперуда“, като основната роля в случая се поема от антропоморфна фигура-„булка“ (с невестинско забраждане и було), облечена с риза на момче и украсена със зеленина, или от същата фигура, но без булчинско забраждане по-сходна с образа на момче-„пеперуда“.

Използването на дървен кръг от пещта (свързана с огъня, а в определен смисъл и със сушата)³⁶ в магически действия за предизвикване на дъжд, може да се счита също като обредно средство за прекъсване на сушата. Изображението, което представя антропоморфната фигура „булка“-момче или „пеперуда“-момче е еднакво по тип с изобразяването на Мара-Лишанка в едноименния обред и е обредното облекло на лазарската „булка“ и на другите обредни лица със смесени полови атрибути при „пеперуда“ и лазаруване. Това е обща форма за въздействие върху природата и хората в определена посока (здраве, благополучие, плодородие) чрез обреди на прехода от лица (или антропоморфни фигури), които са във или представят такова състояние.

Развитие на същия обред и близък вариант на другия обред за дъжд – „Герман“, е обредът „булка на пеперуда“ – обред за предизвикване на дъжд,

извършван в с. Каменец, Ямболски окръг, при продължително засушаване през пролетта³⁷. Крайната дата на неговото изпълнение е първият понеделник след Гергьовден. Първата му част – обредна обиколка на къщите на селото от група пеперударки с „пеперуда“ (момиче-сираче), което играе танц „на буенец“ с обредни песни с молба за дъжд, не се различава от обряда „пеперуда“. По-интересна е втората част, когато момичетата с „пеперудата“ излизат извън селото и правят кукла от парцали, наречена „булка“. Тя е облечена в бяла риза, синя рокля и червена забрадка, като цветовете на облеклото ѝ се осмислят апотропейно – „хем да завали, хем да пресече града, ако дъждът се обърне на град“. Веднага след приготвянето ѝ булката се погребва в гробче край реката, то се покрива със зеленина и се полива с вода. При заравянето ѝ всички момичета плачат наведени към земята. След като прелеят гроба, те се хващат на хоро „на песен“, което е бързо и отворено като лазарските.

Включването на антропоморфна фигура-„булка“ в обред за дъжд, продължение на „пеперудата“, но с по-различна смислова натовареност (погребение на булката и нейното оплакване), сближава символиката на обредните действия с един друг обред за дъжд, при който целта се постига също чрез погребение на антропоморфна фигура („Герман“) – обред, който много често се прави след „пеперуда“.

Това е обред, известен и на други балкански народи – сърби и румънци³⁸. Най-често този обред (с други названия „Калояни“, „Скалояни“) се описва и изследва самостоятелно като обред за дъжд, и се регистрира в ръката му с „пеперуда“³⁹. Не се обръща достатъчно внимание на факта, че се извършва и с цел предпазване от градушка и от киша. Както отбелязва големият български етнограф Димитър Маринов, този обред се прави всяка година на празника на св. Герман (12 май), за да запази селото и нивите от градушка⁴⁰. Според същия автор, както и според други описания, този обред се прави и при суша, и при продължителни дъждове за предизвикване на засушаване⁴¹. Комплексният характер на обряда, както и полифункционалността на куклата Герман, поставя въпроса за мястото на обряда в обичайната система на българите и другите балкански народи.

Независимо че след известния български етнограф, фолклорист и литературовед Михаил Арnaudов в литературата е утвърдено мнението, че обредът е разпространен в Северна България⁴², това не отговаря на научната истина. Той се среща и в някои области на Източна и Югоизточна България, като в отделни краища на Югоизточна България е запазен до 40-те години на нашия век⁴³.

Описанието на обряда трябва да се свърже непосредствено с „пеперудата“ и да не се изпуска от внимание полифункционалността му. Възможно е обредът срещу градушка да е отпаднал по-рано като самостоятелна практика и да се е слял с този, изпълняван за предизвикване на дъжд. За такъв възможен път на развитие говори фактът, че най-честата дата или период, през който се изпълнява е в началото на май (св. Герман е на 12 май).

Широко е разпространена практиката да се празнува и на Еремия (1 май) или веднага след Гергьовден, а заедно с „пеперудата“ се изпълнява често на един от великите четвъртъци, между Великден и Спасовден, които се празнуват за предпазване от град.

В много райони на страната – Добруджа, Средна, Северна и Североизточна България той се извършва в един ден с „пеперудата“ или на следващия или един от следващите дни. В Разградско обичаят се разглежда като част от обряда „пеперуда“ и се нарича: „Правим Герман на пеперуда“. Извършва се на календарно определен ден – в началото на май, девет дни след Гергьовден. При „Правим Герман на Пеперуда“ обредната фигурка най-често се нарича Герги, Гьорги и се казва: „Германчо е Георги“. Наред с него се прави и фигурка на жена (Гергина, Гьоргана), а понякога и на деца (Иванчо, Иванка). Наименованието на куклите е в пряка зависимост с определянето на обряда в близост с Гергьовден⁴⁴. След приключване на обиколката на „пеперудите“ момичетата отиват на брега на реката или в дома на „пеперудата“ и правят от кал антропоморфна фигурка на мъж с голям фалус и скръстени на гърдите ръце, както при умрял човек. Фигурката е с големина 40-50 см. Оформят се вежди, очи, уста. Фигурката се слага в мъртвешки сандък или в керемиди, окичва се с цветя, прави се процесия, в която участва едно момиче-„поп“ и други – оплаквачки, които са „роднини“ на покойника. Оплакването трябва да бъде с истински сълзи, за да има дъжд. Отива се край река или извън селото и се прави гроб, в който се слага Георги, зарива се, покрива се гробът с цветя и всички се връщат в къщата на „пеперудата“, където нейната майка вдовица е направила трапеза „за помен на мъртвеца“. Момичетата участват в нея, те са задължени да изпълнят и другите обреди спрямо починал човек, установени от традицията – преливане и посещаване на гроба на 3, 6, 9, 20 ден и до 40, ако не вали дъжд. Обикновено дотогава завалява дъжд и куклата веднага се изравя и хвърля във вода.

Според сведения от други части на страната и от преселници българи в Бесарабия и Северна Добруджа общите и задължителни моменти в „Герман“ могат да бъдат определени така: често самите пеперударки с „пеперудата“, по-рядко моми, а в отделни случаи млади булки, правят фигурка на мъж от глина, по-рядко кал, а най-рядко от парцали и зеленина. Фигурката е с големина 30-50 см и се изобразява с голям фалус и скръстени ръце като починал човек. Когато е облечен, върху главата му се слага като шапка черупка от червено великденско яйце, първото, което се счупва на Великден. Някъде в корема на мъртвеца се слага жаба с отворена уста. „Герман“ се слага в мъртвешки сандък, в ръцете му се поставя и запалена свещ, окичва се с цветя и се оплаква със сълзи като починал от неестествена смърт ерген („от суша за киша“)⁴⁵.

До началото на нашия век в практиката на много селища е запазено опяването на фигурката от свещеник, който срещу заплащане е извършвал черковно опело като над мъртвец. След това се образува процесия, начело

с момичето, което носи Герман (най-често „пеперудата“), след нея свещеника (или мома със свещеническа шапка или само с бутафорна кандилница), която прекажда мъртвеца. Погребението на мъртвеца се прави край река или (в Панагюрище) на сухо песъчливо място в реката, там, където е правена и трапезата на пеперударките. По-рядко гробът на Герман е на кръстопът. При закопаването се изпълняват всички задължителни обреди около мъртвец. Докато момите извършват погребението, други жени, най-често вдовици (или част от момичетата) приготвят „помен“ за Германова душица“ с храни, събрани специално или от „пеперудите“ по време на обиколката им. Правят се хляб, ястия, коливо (варено жито) така, както се постъпва при мъртвец. Всички участнички в обряда вземат участие и в помена. Момичетата ходят да преливат гроба и да палят свещи и другите установени за мъртвец задължителни практики най-често до 3-я и 9-я ден. Ако завали, Герман се изравя и се хвърля в реката. Счита се, че след извършването на обряда непременно ще вали дъжд.

В Михайловградско има особен вариант на обряда Герман. За предизвикване на дъжд се прави „Герман-Гешо“ от жаба, умъртвена (по-рядко жива), облечена в дрехи на невеста. Жабата се умъртвява от момчета в юношеска възраст, моми или млади омъжени жени. Обредът се извършва от моми или млади омъжени жени. В къщата на една от участничките (майка кърмачка с дете до една година) занасят жабата и я увиват или обличат в специално приготвени за нея невестински дрехи. След това момите поставят Герман в дървено сандъче, покриват го с покрив. Други моми събират продукти от махалата, за да приготвят поминална трапеза. Най-напред те приготвят жито и поминална пита („търта“). Когато Герман е готов, с него устройват процесия, в която участват „поп“ (момиче, облечено с бяла невестинска риза, с червен фес на главата), носач на кръста (мома), моми, които носят житото, сандъка с жабата, оплаквайки (жени на всякаква възраст). Цялата група обхожда махалата и след това отива на реката (или на кръстопът). По пътя се извършва оплакване от възрастни жени, в което основната тема е позната: Герман е умрял „от суша за киша“. На реката (кръстопътя) момиче изравя с ръце гроба, поставят Герман в него, зариват го и едно момиче-сираче или майка-кърмачка (с дете до една година) го прелива. Там на всички момите раздават „помен“ – варено жито и от хляба за умрелия. Накрая всички започват да се къпят една друга „за дъжд“. После всички се връщат на поляната в махалата, където са били готвени ястията за поминалната трапеза за Герман. „Попът“ я прекадява с тамян, всички се хранят като споменават за Герман. В някои села след погребението възрастни жени, невести или моми преливат гроба до третия ден рано сутрин и го оплакват⁴⁶.

Обредът „Герман“ за суша се прави със същите обреди, само фигурката и оплакванията са различни. Оформя се мъжка фигурка от метла, откраднатата от бременна жена първеския, или от метла, от метличина, брана на Еньовден. Облича се също от момичетата като кукла – дръжката се оформя

като глава, а останалата част се увива в парцали. Три момичета извършват обряда. Те закопават Герман на сухо място, опяват го, оплакват го и правят помен за душата му. При оплакването се казва, че мъртвецът е починал „от киша и суша“. Този Герман става рядко от страх да не се заключи небето и да не би да не траят децата на жената, от която са откраднали метлата⁴⁷. При този обред са важни две неща: материалът, от който се приготвя фигурата и изискването метлата да се открадне от бременна жена първеския. Метличината, брана на Еньовден, както и метлата, направена от нея „пъди лоши духове и други лошевини“⁴⁸, а бременната жена се свързва с идеята за плодородието.

Материалите от различните части на страната, които се отнасят до обряда „Гермац“ за дъжд представят два варианта, в зависимост от антропоморфната фигура на Герман. Самостоятелно или като част от обряда „пеперуда“ в най-разпространеният си вариант антропоморфната фигура е от глина (кал) и изобразява мъж с подчертани полови белези, който се приготвя, оплаква и погребва от моми (момичета) или млади булки като ерген⁴⁹, починал от неестествена смърт. Около мъртвеца се изпълняват всички предписани от местната традиция погребални обреди. Специфичната форма на този вариант на обряда и локално негово проявление е приготвянето на фигурки на женен мъж, неговата жена и деца, също изработвани от моми, оплаквани и погребвани като жертви на сушата. Единствената фигура тук е заменена от цяло семейство. Този подвариант може да се разглежда като развитие на обряда, при което засилването на въздействието става чрез увеличаване на броя на фигурите. По-важно в случая е, че смъртта им се свързва със състоянието на природата (суша), което по същество е природно бедствие. Втори самостоятелен вариант на обряда и неговата локална форма е „Герман-Гешо“. Антропоморфната обредна фигура представлява жива или убита жаба, която момите обличат в невестински дрехи, като правят кукла-невеста, оплакват я и я погребват край река с всички необходими погребални обреди. Особеното в този вариант е обредната фигура, която се получава чрез насилствена смърт на жаба, действие, което само по себе си води до предизвикване на дъжд според традиционните вярвания на посочения район⁵⁰. Символиката на обредната фигура е по-сложна, както и на самата обредна практика: на първо място е жертвената практика⁵¹, жертвата се оформя като невеста, а се погребва като починал от сушата ерген. Интересното тук е и участието на майка-кърмачка с дете до една година. Чрез обредната фигура-„булка“ от обряда „Булка на пеперуда“. Това ни дава основание да потърсим повече общи черти между обредите „пеперуда“ и „Герман“.

Централното обредно лице при двата обряда е мома (момиче), което трябва да бъде първо или последно дете в семейството, като често за тази роля се избира сираче⁵²: „пеперудата“-посредник между хората и бога за постигане на промяна в състоянието на природата, както и момичето, което погребва и прелива гроба на „Герман“ отговарят на тези условия. В народ-

ната практика за въздействие върху градушката и нейното прекратяване също се изисква намесата на първо или последно дете в семейството⁵³. В някои варианти от обряда „пеперудата“ представлява „булка“ и с нея има обредно лице – „младоженец“ също мома. Като булки се изобразяват и антропоморфните фигури за предизвикване на дъжд („булка на пеперуда“, „пеперуда с кръг“, „Еньова буля“, „Герман-Гешо“. Някои от тези персонажи, заместващи обредното лице, имат белези, които обединяват във фигурата „булка“ мъжкото и женското начало: „булката“ от „пеперуда с кръг“ е облечена понякога с риза на момиче, а една от фигурите на Герман („Герман-Гешо“) е представена като невеста. Повечето антропоморфни фигури, които въздействат върху природата са „булки“ с мъжко име (Лазар, Еньо и Герман в един вариант). Не бива да се пропуска и фактът, че понякога облеклото е детско (на момче). В този случай изображението на антропоморфните фигури не бива да се тълкува само като съчетание мъж-жена, а по-скоро това е булка с дете. Подобно е изображението на „булката“ при Мара-Лишанка. В тази връзка паралел на обредно лице майка с дете има в участието на майка-кърмачка с дете до една година в обряда с невестата „Герман-Гешо“.

В обредните действия и при двата обряда се включват някои атрибути, които да засилят въздействието им за предизвикване на дъжд. Част от украсата на „пеперудата“ в някои селища са живите или изсъхнали жаби, които тя хвърля във водата заедно със зеленината в края на обряда. В отделни случаи в корема на Герман се поставя жаба. Включването на жаба в символични действия за предизвикване на дъжд е свързано със споменатото вярване за взаимовръзката между убийството на жаба и дъжд. От друга страна, като част от облеклото на „Герман“ се поставя черупка от червено великденско яйце, а забрадката на „булката“ от обряда „Булка на пеперуда“ е червена, „за да се пресече града, ако дъждът се обърне на град“. Без да се спираме подробно на апотропейната функция на червения цвят, ще отбележим, че съществува практиката червено великденско яйце или черупки от него да се заравят в нивите срещу град. За допълнителната функция на обредите, за да предпазват от градушка напомня и времето, през което се изпълняват – на св. Вартоломей и четвъртъците между Великден и Спасовден. Това са празници, на които не се работи за предпазване от градушка.

Обредите „пеперуда“ съдържат и символични действия с предмети, части от покъщината и помещения, свързани с огъня⁵⁴. Тъй като в традиционните представи съществува пряка връзка между огъня и слънцето⁵⁵, чрез въздействието върху огъня се въздейства върху слънцето и неговата топлина, причина за сушата.

Най-важното обредно-магическо действие при различните форми на „пеперуда“ е имитативната магия за дъжд – „пеперудата“ пръска с вода нивите и хората по време на обредния си танц, а стопаните, за които играе, я заливат с вода. Имитативна магия за предизвикване на дъжд в обредите „Герман“ и „Булка на пеперуда“ е оплакването (задължително със сълзи)⁵⁶, което се извършва при изпълнението на погребалните обреди.

Ако разгледаме формално схемата на двата обряда, в нея има важни общи черти и различия. При „пеперуда“ обредните лица очертават символичен кръг около селището, като обикалят всички къщи. Този кръг се удвоява чрез обикалянето на кладенци и извори около селището. Такъв кръг се очертава и при участието на антропоморфни фигури в обряда. За изпълнението на обряда участничките в него получават подаръци, с които правят обща трапеза. В отделни случаи трапезата е общоселска. Всички обреди приключват при река (вода). Основното различие е в централното обредно лице или персонаж. В първия случай „пеперудата“ е живо момиче или антропоморфна фигура, изобразяваща „булка“. Във втория има само антропоморфна фигура, която е „мъж“ или „булка“. „Пеперудата“ въздейства чрез символични действия и обредна молба за дъжд, изразена в песни с тази тема, отправени към бога. „Герман“ и като кукла-„мъж“ и като кукла-„булка“ („Герман-Гешо“) се погребва и оплаква, за да завали дъжд. Само в един селищен вариант на „пеперуда“ („Булка на пеперуда“) обредът по схема и смисъл е идентичен с „Герман“.

За да се изясни различието в основните обредни действия при двата обряда за дъжд, трябва да се потърси основната идея, изразена чрез тях. Ако изследваме персонажа „булка“, може да се намери общата идея при използването ѝ в обредите. Булката сама по себе си е олицетворение на лице от обред на социален преход (сватба). Чрез нея се осъществява възпроизводството на човека и тя най-общо е символ на плодородието. Обединяването на мъжкото и женското начало при повечето антропоморфни фигури може да се разглежда като „метафора на половото сливане“⁵⁷, което има за резултат възпроизводството и плодородието. „Булката“ като участва в обреди за дъжд въздейства върху силите на природата, свързани с дъжда и сушата, олицетворени в митични същества и богове в традиционна култура. През XIX-XX в. в българските традиционни представи дъждът и плодородието се намират под властта на св. Илия⁵⁸ и св. Георги⁵⁹. Беше посочено, че като название и обред в най-старото запазено описание (от края на XVIII в.) „пеперудата“ се свързва с култа към Перун, който като гръмовец и дъждоносец е заместен в традиционните мирогледни представи на българите от св. Илия⁶⁰.

От традиционните култови практики на много народи по земята е известно, че част от култа към водни демони и богове включва предоставяне (жертване) на девойки на тези свръхестествени същества, с цел да се повлияе на плодородието⁶¹. Антропоморфни фигури облечени като булки или живи са били жертвани на боговете с цел да се реализира идеята, че брак между бог и жена осигурява плодородието⁶². В българската народна култура е запазена представата за жертви на девойки на митично същество, свързано с водата, в легендата за св. Георги и змея (ламаята)⁶³. А във вярванията за любов между девойка и змей е отразена идеята за брак между жена и митично същество, свързано с природните стихии и по-специално с водата и дъжда⁶⁴. Любовта на девойка и змей се свързва в народните представи

определено с инициацията на девойките чрез вярването, че жертва на такава любов са моми, които не са лазарували, а преминаването през лазаруването и кумиченето предпазва от любовта на змея⁶⁵. Обредите с антропоморфни фигури „булка“, които винаги приключват с хвърляне на куклата във вода („Правим Лазар“), потапяне или разваляне при вода („Пеперуда с кръг“, „Еньова буля“) са изследвани като обреди, в които с куклите се извършва жертвоприносителен акт за плодородие⁶⁶. Същността на жертвоприносителния акт може да се разглежда и като символична реализация на брак между антропоморфна фигура „булка“ и митично същество или бог, от които зависи състоянието на природата. Към този вид обреди принадлежат и „Герман-Гешо“ и „Булка на пеперуда“, в които с куклите „булки“ се извършва погребален обред – жертвена практика, която също може да се осмисли като символична реализация на брак. Посочените антропоморфни фигури, както и обредните лица „булка“ и „буенец“, (войвода, младоженец) участват в едно късно състояние на обредите, извършвани в чест на бога-гръмовержец Перун или друго езическо божество, замесени по-късно в българската обредна практика от св. Илия, а в отделни райони и от св. Герман⁶⁷. Паралелно с тях над дъжда имат власт и митичните същества змей и ламя⁶⁸, а в отделни моменти и св. Георги. Не е без значение и фактът, че и двамата светци (св. Илия и св. Георги) имат качества на змееборци, като от техните победи над змейове и юди зависи плодородието⁶⁹. Понякога самите змейове са подчинени на св. Илия в борбата му с ламята, която пречи на плодородието⁷⁰. Произхода на змея като митично същество е свързан с тотемни представи⁷¹. Той е свързан и с обредите на посвещението като същество, от което посвещаваните получават знания⁷². В представата за любовта на девойка и змей, която е универсална, са запазени следи от обредни действия, извършвани с участието на това митично същество по време на инициация⁷³. Обредите за дъжд, запазени в българската обичайно-празнична система, могат да се разглеждат като късно състояние на обреди, изпълнявани от девойки в периода на инициацията им, преосмислени по-късно като обреди в чест на бога-гръмовержец. Целта на тези обреди е да се стимулира плодородието.

Какъв е смисълът на обредите с антропоморфната фигура „Герман“? Преди всичко тя има обща функция с антропоморфните изображения на „булка“ като медиатор между хората и света на мъртвите и свръхестествените сили за промяна на метеорологичните условия с цел плодородие. И двата вида антропоморфни фигури въздействат върху природата чрез изпълнение на обреди на прехода (погребение) или чрез осмислянето на обреда като символичен брак. Според мен особено значение за разбиране на същността на обреда „Герман“ има осмислянето на обредната фигура като ерген, починал преждевременно от природно бедствие, т.е. от неестествена смърт. В българските традиционни представи и вярвания състоянието на природата зависи до голяма степен от поведението на хората. Спазването на общоприетите норми на поведение и взаимоотношения поддържа природа-

та в равновесие, а нарушаването на основни морални принципи предизвиква природни бедствия: суша, проливни дъждове, градушка и др. Извънбрачни връзки, раждане на дете от мома или вдовица предизвикват суша или проливни дъждове над селището, където е станало това⁷⁴, защото е извършен грях. Грях е също самоволното или насилственото отнемане на живот. Мъртвците, починали от преждевременна и неестествена смърт (удавници, самоубийци, убити и др.) са опасни за живите. Те се погребват извън гробищата, за да се предпазят селищата от суша, проливни дъждове и градушка. Спрямо тях не се изпълняват общоприетите за другите покойници погребални обреди, не се жалеят⁷⁵. Тези мъртвци не отиват на другия свят при останалите, починали от естествена смърт, а се превръщат в зли и отмъстителни духове (вампири, нави и др.), или се намират на отделно и неуютно място „на оня свят“⁷⁶. Вярва се, че грешниците правят на оня свят градушката⁷⁷. Подобно неблагоприятно е положението на починалите моми и момци, поради което спрямо тях се извършва специален тип погребение-сватба.

При настъпване на суша тя се разглежда като резултат от извършен грях⁷⁸. В този момент се обръща специално внимание на гробовете на незнайни мъртвци, както и на починал ергенин⁷⁹. Взема се кръст от незнаен гроб или от гроб на неженен и се потапя в реката с думите: „Кръст у воду, киша у поле“⁸⁰. Както беше отбелязано, при извършване на обряда „пеперуда“ за предизвикване на дъжд се поливат с вода жени известни с нарушаването на обществения морал, а кръст от незнаен гроб се потапя в реката при приключване на обряда. Така се цели да се очисти символично човека, извършил грях, както и гроба на мъртвец, възможен причинител на сушата. Забраната да се извършват погребални обреди над мъртвец, починал от неестествена и преждевременна смърт се нарушава само при изпълнение на обряда „Герман“. Около фигурата му се извършват всички погребални обреди, свързани с обикновен мъртвец. След постигането на целта самата фигура се хвърля във вода, така както се хвърля във водата кръст или пръст от незнаен гроб. Това нарушение на обредната практика дава основание да се изкаже идеята, че погребалните обичаи с антропоморфната фигура се извършват, за да се прекрати зловредното въздействие на починалите от преждевременна и неестествена смърт в рамките на селището чрез символично извършване на всички погребални обреди около една човешка фигура, изобразяваща мъртвец, починал от природното бедствие. Така чрез обряда се очиства селището и се възстановява равновесието на природата. Но „Герман“ е фигура и с подчертана възпроизводствена сила, свързана с идеята за плодородието. Ако се откъснем от традиционното осмисляне на обряда у българите в края на XIX в. и началото на XX в. то същността му – представяне на символично погребение на антропоморфна фигура, изобразяваща мъртвец – показва, че средството за осъществяване на промяна в природните условия за предизвикване на плодородие, е символичната смърт и погребението. Не е ли това късна трансформация на представата,

че промените в природата са свързани със символичната (временна) смърт на божество, от което зависи плодородието и развитие, според новите миогледни представи на обредите за плодородие, свързани с умиращия и възкръсващ бог?⁸¹

Със самия обред „Герман“ се цели промяна на състоянието на природата. Изпълнението му като част от „пеперуда“ от същите изпълнителки е достатъчно основание да бъде свързан генетически с обредите на природен преход, изпълнявани от девойките по време на обредите на прехода. Обредът има и познавателна функция, така характерна за посветителните обреди. В състава на обредната група винаги се включва жена, от която момите научават как да направят фигурката с характерните полови белези, както и всички обредни действия от погребалните обреди. Това е първото пряко участие на момите като изпълнителки на погребален обред, тъй като в обикновеното погребение и обредите около него те не се допускат да участват активно. По тази причина може да се счита, че извършването на обряда „Герман“ е традиционна форма за предаване на знания.

Другите обреди с антропоморфни фигури: „Светото“, „Мара-Лишанка“ и „Иванка“ стимулират социализацията на момите към преминаването им в групата на женените жени. Със средствата на лазарската обредност моминските гадателни практики и обредните моменти от сватбата се реализира магически тяхната бъдеща социална позиция. Друга функция на обредите е въздействието чрез тях върху природата. Тази насоченост на обредните действия е изследвана при проучването на обичая „Светото“, изпълняван в началото на пролетта. Част от обредните действия, изпълнявани от годениците, се отнасят до възвестяване началото на пролетта и магическото стимулиране на слънчевата светлина и топлина, както и на плодородието⁸². Но същината на обредните действия, извършвани от годениците, е ускоряване на тяхната брачна реализация чрез лазаруване, символична реализация на брачни контакти чрез напояване и включване на кукла-„булка“ в обредно шествие, повтарящо пътя на сватбата. Че такова усложняване на обредите е логично според народните представи, показва обяснението за целта, с която се изпълнява обредът „Мара-Лишанка“: „Да вали дъжд, да има берекет, да се запазят нивите от градушка ... да не влизат в селото лоши болести“⁸³. Още по-изразена двузначност има обредът „Еньова буля“, който се изпълнява за дъжд, но важна част от обредните действия са гадателните момински практики с брачна насоченост. Тази функция на социализиращите по тип обреди е по-ясна за традиционната обредна практика от края на XIX и първата половина на XX в. Самото лазаруване, чрез което се осъществява прехода на девойките в групата на момите, съдържа по същество обредни действия, които целят продуциране на здраве и благополучие за членовете на селищната общност, както и плодородие в природата.

Прякото свързване на обредите на социализация на момите в селищната общност с плодородието и равновесието в природата показва още един път, че в народната представа „реда“ в природата зависи от поддържането и

запазването на реда в социалната общност (селището). Тъй като посочените обреди стимулират или осъществяват социализацията на индивида, те влияят благоприятно и върху природата. А чрез обредите за дъжд и суша, които представляват специфична разновидност на обредите на прехода, се възстановява нарушеното равновесие в природата, причинено от природното бедствие, тъй като тези неблагоприятни за плодородието природни условия се свързват в традиционните народни представи с нарушаване на общоприетите норми на поведение.

Разгледаните обичаи и обреди с антропоморфни фигури са част от обредите на преход: обреди на възрастов (и социален) преход и на природен преход. Общи обединителни черти на тези обреди са: участие на антропоморфна фигура като основен или важен обреден персонаж, едни и същи изпълнители и схема на изпълнение, общи обредни средства, с които се въздейства за постигане целите на обредите. Чрез антропоморфните фигури със средствата на традиционната обредност от втората половина и края на XIX и първата половина на XX в. се реализират архаични по тип идеи, отнасящи се до взаимоотношенията на човека с природата. Същността на тези взаимоотношения е пряката зависимост на състоянието на природата от поведението на човека в социалната общност, в която живее.

Б Е Л Е Ж К И

¹Маринов, Д. Избрани съчинения. Т. 1. С., 1981, с. 628, 736-739;

Арнаудов, М. Студия върху българските обреди и легенди. Т. 1. С., 1971, 204-234; Вакрелски, Х. Етнография на България. С., 1977, 517-518; Костов, Л. С. Култът на Герман у българите. – Известия на Българското археологическо дружество, 3, 1912-1913, 108-124; Генчев, С. Обичаят Герман в Добруджа. – Векове, 1973, № 2, 31-39; Толстые, Н. И. и С. М. Заметки по славянскому язычеству. 2. Вызывание дождя в Полесье. – Славянский фольклор. Генезис, архаика, традиции, 1978, 111-112; Беновска, М. Същност и естетически измерения на обряда „Герман“. – В: Обреди в обреден фольклор. С., 1981, 235-256 и др. Миков, Л. Обряда „Герман“ в Михайловградско. – Български фольклор, 1982, № 3, 60-74.

²Етнография на България. Т. 3. С., 1985, 118-120, 128, 129; Василева, М. Лазаруване. С., 1985, с. 22; Киселинов, Г. Я. Иванка-енъовденски обичай в гр. Ресен. – Български народ, 1, 1942, № 2, с. 52; Вакрелски, Х. Цит. съч., с. 527; Русев, С. Народни обичаи от Бургаско. Мара и Лишанка. – СБНУ, 7, 1892, 223-224; Генчев, С. Въвеждане на пролетта. – Векове, 1984, № 1, 39-47.

³Миков, Л. Антропоморфните атрибути в българската фолклорна обредност. – Български фольклор, 12, 1986, № 4, 25-30.

⁴Тук няма да бъдат разглеждани обредните хлябове с човешка форма, приготвяни на Младенци (9 март), куклите в игрите с маски и антропоморфните белези на някои предмети в трудовете обичаи. Те остават тема за отделна работа.

⁵Маринов, Д. Цит. съч., т. 1, 530-543; Василева, М. Цит. съч.; Колева, Т. За произхода на пролетните момински обичаи. – В: Проблеми на българския фолклор. С., 1972, 367-372. Вж. и цитираната там литература.

⁶Колева, Т. Цит. съч., 369-372.

⁷Според сведения на Д. Маринов тя е мома като останалите, но носи мъжки инструмент в ръка

(брадва). Заедно с нея върви и играе и друга мома, облечена по същия начин, но с кривак в ръката. Според цитирания автор тези моми изпълняват мъжкароля (М а р и н о в, Д. Цит. съч. Т. 1. с. 531).

⁸М а р и н о в, Д. Цит. съч. Т. 1, с. 531; Етнография на България. Т. 3, с. 118.

⁹Вж. бел. № 5.

¹⁰V a n G e n n e r, A. Les rites de passage. Paris, 1909, 4-5, 254, 256-260.

¹¹Вж. по тези въпроси Т э р н е р, В. Символ и ритуал. М., 1983, 168-169, 176-177.

¹²Етнография на България. Т. 3, с. 11, 120; В а с и л е в а, М. Цит. съч., с. 22.

¹³М а р и н о в, Д. Цит. съч. Т. 1, с. 212. Известно е широкото използване на кросното в обредите за магическо грабене на плодородието от магьосниците.

¹⁴Г е н ч е в, С. „Въвеждане“ на пролетта. – Векове, 1984, № 1, 39-47.

¹⁵М а р и н о в, Д. Цит. съч., с. 589; Р у с е в, С. Цит. съч., 223-224.

¹⁶М и к о в, Л. Момински и маскарадни игри на Великден. Векове, 12, 1983, № 6, с. 40.

¹⁷М и к о в, Л. Антропоморфни атрибути ..., 28-30.

¹⁸Основните обредни моменти на Ньовден са следните: бране и използване на лечебни билки, лечебни и магически практики с роса; магическо грабене на чуждото плодородие; гадателни практики с женитбена насоченост. Вж. А р н а у д о в, М. Цит. съч., 235-237; Етнография на България. Т. 3, с. 128; А р н а у д о в, М. Цит. съч., 230-233; Д р а ж е в а, Р. Аграрни магически обреди, свързани с дъня на лятното слънцестоене при източните и южните славяни (XIX - XX в.). – Известия на Етнографския институт и музей, 14, 1972, 175-194; В а к а р е л с к и, Х. Цит. съч., 521-523.

¹⁹К и с е л и н о в, Г. Я. Цит. съч., с. 52.

²⁰М и к о в, Л. Женска антропоморфна пластика в два обряда за дъжд от Ямболски окръг. – Български фолклор, 11, 1985, № 4, 24-26.

²¹М а р и н о в, Д. Цит. съч., 727-728 и 734-735; А р н а у д о в, М. Студии, 166-208; К о с т о в, С. Л. Молба за дъжд. – СБНУ, № 18, 1901, 624-648; В: Календарные обряды и обычаи народов Зарубежной Европы (Летне – осенние праздники). М., 1978, 224-225, 201-202, 224-245, 274-275 и цитираната там литература и В а к а р е л с к и, Х. Етнография на България. С., 1977, 516-517, 519.

²²Във време на бездъждие „юноши и девичи избирают единия или от девичи или от юношкх и облачат его в мрежу ... и сплетают ему венец от буянов и образ крал Перуна“. Те ходят по домовете, играят и споменават често името на „беса того“ и поливат с вода „перуна того“ и сами себе ... ядат и пият по славу „Пеперуда того“. История во кратце о болгарском народе славенском. Сочиния и списася в лете 1792 Спиридонов Йеросхимонахом. Стъкми за издание 3 л а т а р с к и, В. С., 1900, с. 12.

²³В прегледа на тези идеи, направен от Г е о р г и е в а, И. Българска народна митология. С., 1983, с. 185.

²⁴В Струга на Руса срядя след Великден момите избират една помежду си и над дрехите от глава до нозе я обкичват с всякакви тревя, за да ходят по къщите и пеят. Когато стигнат под някой прозорец изсипва се вода върху „ой люлето“. След това влизат в къщата и търкуват ситото, като гадаят за плодородие. Във всяка къща им дават брашно, или друго нещо за ядене и събраното се готви после като се устройва обща трапеза ...“ (М и л а д н о в и, Д. и К., Български народни песни. С., 1961, с. 524). В Гопецелчевско пеперудата също се прави от моми (Ч о л а к о в, В. Български народен сборник. Болград, 1872, с. 113). В Тетовско през 90-те години на века „ой додолке“ има своеобразен вариант. Прави се от девойки. Две от тях, облечени като „бекяр“ и „невеста“ обикалят селото заедно с група девойки, които пеят песни като лазарските, посветени на къщата, на ергения, на мома и др. (А р н а у д о в, М. Студии ... Т. 1, с. 176).

²⁵В Дебърско през 90-те години на същия век моми и момци правят този обред. Те се събират в черковния двор, всички гологлави и боси ... облечени в дрипи. За „ой люлето“ се избира някое сираче. Момите вземат от черквата носилото за покойниците и го хвърлят мълчешком в реката, докато момите окичват с листа в бурени „ой люлето“, окачват на ушите миде сухи жаби и тръгват с песни и плач из селото. По къщите те пеят и биват пръскани с вода. Като изредят всички къщи, като гледат да откраднат хурка, вретено и яйца, заравят жабите на чужда межда. (А р н а у д о в, М. Студии ... Т. 1, с. 175).

²⁶Вж. бел. № 13 и М а р к о в а, Л. Болгары. – В: Календарные обычаи и обряды народов Зарубежной Европы (Летне-осенние праздники). М., 1978, 224-225; Г е н ч е в, С. Обычаи и обреди за дъжд. – В: Сб. Добруджа. С., 1974, 346-348; Обычаи и обреди за дъжд и суша. – В: Сб. Капанци.

С., 1985, 238-240; Б е н о в с к а, М. Наблюдения върху символиката в обряда за дъжд „пеперуда“.– ВЪВ: Фолклор, език и народна съдба. С., 1979, 142-153.

²⁷М а р и н о в, Д. Цит. съч., с. 734.

²⁸Пеперударките крадат от къщите помет (парцал, с който се мете пещта), метла или бухалка (М а р и н о в, Д. Цит. съч. Т. 1, с. 735). Те сипват и вода в нощвите, за да ядосат стопанката. Ако наистина стане това, ще вали дъжд. (Пак там).

²⁹На този факт е обърнал внимание М. Арнаудов. Той посочва, че има общи черти между лазаруването и „пеперудата“ като смята, че ... „Доколкото в случая има смесване на обичаите, бихме могли с по-голямо право да говорим за преквърляне на късно пролетните и летните представи към ранните пролетни игри на Великден“ (А р н а у д о в, М. Цит. съч., 190-191).

³⁰Ш и к о в, С. Народни обичаи в с. Еникьой и Габрово, Ксантийско. – Родопски старини, № 3, Пл., 1890, с. 39.

³¹Най-известната песен-молба за дъжд е цитирана от Д. Маринов. Тя се изпълнява при тръгването на лазарките от къщата на „булката“ на обредна обиколка из селото:

Лазар се вози
на златни колца, Лазаре,
низ село ходи, Лазаре,
Богу се моли, Лазаре,
– Я дай ми боже, Лазаре,
Ситен дъждец, Лазаре,
Роса да роси,
Трева да никне.
(М а р и н о в, Д. Цит. съч. Т. 1, с. 532).

Вж. песен на пеперударките:

Пеперуда ходеше, ходеше,
Та се богу молеше:
– Дай боже дъжд, дай боже дъжд,
Да се роди жито, просо, ячмик ...
(М а р и н о в, Д. Цит. съч., с. 729).

³²Вж. тук цитирания материал за Тетовско (бел. № 24).

³³А р н а у д о в, М. Студии ... Т. 1, с. 190.

³⁴В а п Г е н п е р, А., Les rites de passage. Paris, 1909, 8-12.

³⁵Г е н ч е в, С. Обичаят Герман в Добруджа. – Векове, 1, 1973, № 2, 31-39; Обичаи и обреди за дъжд. – В: Сб. Добруджа, с. 347.

³⁶Засилването на слънчевата топлина и сушата се свързва в народната представа с нарушаване забраната да се строят пещи през определен период (1-9 март). (Г е н ч е в, Ст. Обичаи и обреди за дъжд. – В: Сб. Добруджа, с. 345).

³⁷М и к о в, Л. Женска антропоморфна пластика в два обряда за дъжд от Ямболски окръг. – Български фолклор, 11, 1986, № 4, 24-26.

³⁸С а л м а н о в и ч, М.Я. Румыны. – В: Календарные обычаи и обряды народов зарубежной Европы (Летне-осенние праздники). М., 1978, с. 224; К а ш у б а, М.С. Народы Югославии. Цит. съч., с. 202; А р н а у д о в, М. Студии ... Т. 1, с. 212; М а р и н о в, Д. Цит. съч. Т. 1, 734-735.

³⁹Г е н ч е в, С. Обичаят Герман ..., 31-39; Обичаи, обреди за дъжд. – В: Сб. Добруджа, с. 348.

⁴⁰М а р и н о в, Д. Избр. съч. Т. 1, с. 628.

⁴¹Пак там. с. 736; И к о н о м о в, Т. Герман с метла. – СБНУ, 1, 1889, с. 178.

⁴²А р н а у д о в, М. Студии ..., Т. 1., 233-234.

⁴³М а р и н о в, Д. Цит. съч. Т. 1, с. 734, 736. Там са цитирани материали от с. Подвис, Карнобатско и селища в Ямболско и Хасковско. До 40-те години на нашия век „Герман“ е запазен и в селата Желязково и Факия в Странджа.

⁴⁴Г е н ч е в, С. Обичаи и обреди за дъжд и суша ..., 238-240.

⁴⁵Ето текста на оплакванията:

„Германе,мама, Германе,
Я помогни, мама, дъжд да завали ...“
„Що ми се братко помина?
За дъжд ли, братко Германчо,
за дъжд ли, за водица ли?“

⁴⁶М и к о в, Л. Обредът Герман в Михайловградско. – Български фолклор, 1982, № 3, 69-74.

⁴⁷И к о н о м о в, Т. Герман с метла ..., с. 178.

⁴⁸М а р и н о в, Д. Цит. съч. Т. 1, 194-195.

⁴⁹Пак там, с. 747

⁵⁰Пак там, т. 2, с. 167

⁵¹М и к о в, Л. Обредът Герман в Михайловградско ..., с. 74.

⁵²Изборът на сираче като основно обредно лице е свързано до известна степен и с изпълнението на обряда от по-бедни мома или циганки, когато този обред придобива и социална обогатеност.

⁵³Д. Маринов пръв обръща внимание на този факт. (Цит. съч. Т. 1, с. 67).

⁵⁴Пеперударките крадат пръст от огнищата или пещите, както и помет от пещ, които хвърлят във вода. Скелетът на „пеперуда с кръг“ е дървеният кръг, с който се мятат хляба в пещта. Тези действия са свързани с вярата, че сушата е предизвикана от забраната да се строи пещ преди Гергьовден (А р н а у д о в, М. Цит. съч., с. 197) Г е н ч е в, С. Обичай и обреди за дъжд ..., с. 346; Обичай и обреди за дъжд и суша ..., с. 237).

⁵⁵Слънцето е огнен кръг, който обикаля небето (Г е о р г и е в а, И. Българска народна митология. С., 1983, 15-16, 20).

⁵⁶Тази практика е забелязана от всички изследователи на обредите, но особено интересно е наблюдението на Л. Миков, който отбелязва, че момите, които погребват „булката“ при обряда „Булка на пеперуда“ трябва да плачат, наведени към земята. (Женска антропоморфна пластика ..., 24-25).

⁵⁷Ф р е й д е н б е р г, О. Поэтика сюжета и жанра. Ленинград, 1936, с. 103.

⁵⁸Вж. тук с. 13 и бел. № 22. За култа към Перун вж. И в а н о в, Й. Култ Перуна у южных славян. Санкт Петербург, 1904.

⁵⁹Следите от култа към Перун в представите за св. Илия са отбелязани от Й. Иванов, (Цит. съч., с. 25) Вж. по този въпрос Г е о р г и е в, И., Цит. съч., 185-186. Вж. за св. Илия М а р и н о в, Д. Цит. съч. Т. 1, 365-366.

⁶⁰М а р и н о в, Д. Цит. съч., с. 364; Г е о р г и е в, И. Цит. съч., с. 187.

⁶¹Г е о р г и е в а, И. Цит. съч., 83 – 85; 90-91.

⁶²Ф р е й з ъ р, Д. Златната клонка. С., 1984, 185-187; Ш т е р н б е р г, Л.Я. Первобытная религия в свете этнографии. Ленинград, 1936, с. 466.

⁶³Пак там в П р о п п, В.Я. Исторические корни волшебной сказки. Ленинград, 1986, с. 258.

⁶⁴Такава легенда е включена и в каноничното житие на светеца (Жития на светите. С., 1974, 208-209). Народният ѝ вариант е запазен главно в песенното творчество. Вж. М а р и н о в, Д. Цит. съч. Т. 1, с. 364, 607; Г е о р г и е в а, И. Цит. съч., с. 90.

⁶⁵В песенното творчество се среща мотива за брак/сватба (на девойка и змей. Сватбата в случая е метафора на смъртта) Г е о р г и е в а, И. Цит. съч., с. 87. За любовта на девойка и змей вж. Цит. съч., 85-89, 101 и посочената там литература.

⁶⁶М а р и н о в, Д. Цит. съч., с. 548; К о л е в а, Т. За произхода ..., с. 369.

⁶⁷М и к о в, Л. Обредът Герман в Михайловградско ..., с. 74; Антропоморфни атрибути ..., с. 28.

⁶⁸Тази форма на обредите има общи черти с погребението – сватба, запазено в нашата погребална обредност. Те отразяват представата за смъртта като брак с божество. Г е о р г и е в а, И. Цит. съч., с. 102; Ф р е й д е н б е р г, О.М. Поэтика сюжета и жанра ..., с. 78.

⁶⁹Г е о р г и е в а, И. Цит. съч., с. 187; М а р и н о в, Д. Цит. съч., 364-366.

⁷⁰Г е о р г и е в а, И. Цит. съч., с. 83.

⁷¹Пак там, с. 101. Вж. за змея също П р о п п, В.Я. Цит. съч., 227-228, 242.

⁷²П р о п п, В.Я. Цит. съч., 225-231.

⁷³Самата инициация се разглежда като временна (символична) смърт – приобщаване към тотема и второ раждане (от тотема). Вж. за това П р о п п, В.Я. Цит. съч., 227-230. По този въпрос вж. и Г е о р г и е в а, И. Цит. съч., с. 101.

⁷⁴М а р и н о в, Д. Цит. съч., Т. 1, с. 235; Етнография на България. Т. 3. С., 1985, с. 40; Г е н ч е в, С. Обичай и обреди за дъжд ..., 346-347; Обичай и обреди за дъжд и суша ..., с. 237.

⁷⁵М а р и н о в, Д. Цит. съч., с. 167; В а к а р е л с к и, Х. Етнография на България. С., 1977, с. 498; Г е о р г и е в а, И. Цит. съч., с. 154.

⁷⁶Депата, починали некръстени, се превръщат в нави – демонологични същества, които се явяват като голи пилета и вредят на родителите и новородените (Г е о р г и е в а, И. Цит. съч., с. 165). За вредоносната роля на вампира вж. Цит. съч., с. 157.

⁷⁷Отначало душата на мъртвеца преминава през пусто тъмно поле, а след това през поле, обрасло с тръни и глог. Там остават душите на самоубийците и удавниците, както и на други грешници (магьосници, убийци и др.) (Марinov, Д. Цит. съч. Т. 1, с. 331, 67).

⁷⁸Вж. за погребението-сватба у българите Георгиева, И. Цит. съч., с. 102.

⁷⁹Особено интересна е практиката, за да се преодолее това неблагоприятно положение на мъртвеца, който ще бъде сам на другия свят, да се обричат един на друг от роднините им починали наскоро мома и момък. (Етнография на България. Т. 3 ..., с. 205).

⁸⁰Арнаудов, М. Цит. съч., с. 196.

⁸¹Паралел между обряда в чест на умиращия и възкръсващия бог и обряда Герман прави Арнаудов, М. Цит. съч., с. 224 Изказано е мнение, че „Герман“ е деградация на древния обред в чест на умиращия и възкръсващия бог. Маркова, Л. Болгары ..., с. 226.

⁸²Генчев, С. „Въвеждане“ на пролетта ..., 44-47.

⁸³Марinov, Д. Цит. съч. Т. 1, с. 589.

Постъпила 12 май 1988 г.